

Mykoła Szarleman - ukraiński przyrodnik i obrońca przyrody. W 45-lecie śmierci

Mykoła (Eduard) W. Szarleman urodził się 6 lutego 1887 roku w Krzemieńczuku w Guberni Połtawskiej w rodzinie szewca. Jego ojciec, Wasyl Bogumiłowicz, pochodził z Warszawy, gdzie jeszcze w XVIII wieku osiedlili się francuscy przodkowie. Za udział w ruchu rewolucyjnym 1905 roku M. Szarleman został wyrzucony z Kijowskiej Szkoły Realnej z „wilczym biletem” i bez prawa wstąpienia na uniwersytet. Gdy był wolnym słuchaczem na kierunku agronomii (specjalność: zoologia stosowana) na Politechnice Kijowskiej, której zresztą nie ukończył, pracował jako sekretarz Kijowskiego Ogrodu Zoologicznego oraz w Dnieprowej Stacji Biologicznej. W 1909 roku Szarleman uczestniczył w zorganizowaniu pierwszego w carskiej Rosji towarzystwa ornitologicznego - Kijowskiego Towarzystwa Ornitologicznego im. Kesslera. Został jego sekretarzem i publikował prace ornitologiczne. Honoraria za nie przekazywał na pomoc dla rannych w czasie wojny i na fundusz pomocy głodującym na Powołżu.

Oprócz pracy czysto naukowej Towarzystwo zaczęło też zajmować się aktywną ochroną przyrody. Ornitolodzy pomagali Ogradowi Zoologicznemu, utworzyli „Muzeum lokalnej przyrody”, w 1915 r. zorganizowali kurs ochrony przyrody, pisali do gazet. Artykuły poświęcone ochronie przyrody i notatki fenologiczne Szarlemana szczególnie często spotyka się w dodatkach do przedrewolucyjnej jeszcze gazety „Kijowska Myśl”. Jednak największym osiągnięciem Towarzystwa było zorganizowanie w Kijowie w marcu 1914 r. drugiej w historii carskiej Rosji wystawy o ochronie przyrody, a nieco później wystawy poświęconej ochronie ptaków drapieżnych. W ich zorganizowaniu aktywnie uczestniczył sekretarz Towarzystwa - Szarleman. Następnie przy Towarzystwie została utworzona sekcja ochrony przyrody, której kierownictwo objął Szarleman. W 1919 r. Szarleman wziął udział w tworzeniu Muzeum Zoologicznego Akademii Nauk Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, w którym pracował do 1941 r. W latach 1930-1941 kierował działem faunistyki i systematyki Instytutu Zoologii AN USRR. W 1935 r. został doktorem nauk biologicznych, dwa lata później - doktorem habilitowanym. Jeszcze w latach 1914-15 uczony zmienił imię Eduard (którym do tej pory się posługiwał) na Mikołaj (Mykoła), ponieważ w czasie Wielkiej Wojny wszystko, co brzmiało „z niemiecka”, było w Rosji podejrzane.

Mykoła Szarleman. Fot. Z archiwum KCE-K

W styczniu 1918 r. przy Ministerstwie Rolnictwa Ukraińskiej Republiki Ludowej utworzony został dział do spraw ochrony pomników przyrody i już w kwietniu w Ministerstwie miało miejsce pierwsze posiedzenie dotyczące ochrony przyrody. Kijowscy uczeni utworzyli specjalną komisję ochrony przyrody, w pracach której Szarleman brał aktywny udział. Członkom komisji udało się zahamować wycięby w Lesie Hołosijiwskim pod Kijowem [obecnie jest to teren Hołosijiwskiego Parku Narodowego - przyp. tłumacza], zaczęli też tworzenie Muzeum Ochrony Przyrody. W tym czasie Szarleman opublikował kilka przyrodniczych artykułów w czasopiśmie ukazującym się w Ukraińskiej Republice Ludowej. W sierpniu 1918 roku, za czasu rządów w Kijowie hetmana Pawła Skoropadskiego, w stolicy odbył się zjazd przyrodników Ukrainy, na którym omawiane były także zagadnienia ochrony przyrody. Szarleman był jednym z jego organizatorów i prelegentów. W latach 1919-1921 zajmował się ochroną przyrody w ramach działalności Ukraińskiego Towarzystwa Naukowego w Kijowie.

Szarleman stworzył sekcję ochrony przyrody przy Komitecie Naukowym Gospodarki Rolnej Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Sekcja ta wywalczyła zatwierdzenie pierwszego dekretu Ludowego Komisarza Ukrainy o zapowiedniku Askania Nowa, opracowała też projekty dotyczące zakazu polowań wiosennych i ogłuszania ryb przy pomocy granatów, wydawała popularną literaturę z zakresu ochrony przyrody, a latem 1922 r. przeprowadziła posiedzenie Komitetu Askańskiego. Od 1924 r. do 2 lutego 1931 r. Szarleman pełnił funkcję dyrektora zapowiednika Koncza Zasp, rok później został członkiem Rady Głównej Wszekukraińskiego Związku Myśliwych i Wędkarzy. Brał aktywny udział w tworzeniu Kaniewskiego Zapowiednika i Zapowiednika Goristoje. W latach 1925-1926 na zebraniach prezydium Wszekukraińskiej Akademii Nauk (WUAN) poruszał zagadnienia ochrony przyrody.

„Przyroda i ludzie Rusi Kijowskiej” - ostatnia książka M. Szarlemana

W 1926 r. w Charkowie, Kijowie, Odessie i Dniepropietrowsku organizowane były krajowe inspektoraty ochrony przyrody. Kierownikiem kijowskiego mianowano Szarlemana. Tematykę ochrony przyrody propagował on w licznych czasopismach krajoznawczych, łowieckich i przyrodniczych, w 1927 r. zorganizował w Kijowie wystawę ochrony przyrody, dokonał inspekcji Askanii Nowej i Primorskiego Zapowiednika, domagał się ochrony miejsc występowania bobra. Do końca 1926 r. Szarleman sporządził rejestr około 400 pomników przyrody, zabiegał o ochronę lasów w rejonie Korostenia (obecny Poleski Zapowiednik), razem z Wszechukraińską Akademią Nauk wniósł protest do władz USSR przeciw służbom leśnym, które dopuściły do wyrębu 500-letnich dębów. 1 grudnia 1929 r. na własną prośbę został zwolniony z funkcji krajowego inspektora.

Wiele uwagi Szarleman poświęcał propagowaniu ochrony przyrody. Był autorem około 60 artykułów o ochronie przyrody, kilku popularnych książek, czterech filmów o zapowiedniku Koncza-Zaspa, szeregu wystaw, opracował szkice rysunków na temat ochrony przyrody do podręczników szkolnych. Wiele czasu poświęcał młodzieży – niektórzy z jego podopiecznych zostali w przyszłości aktywnymi działaczami na niwie ochrony przyrody, jak np. profesor Akademii Nauk USSR Iwan Pidopliczko.

„Proszę teraz zajechać do mądrego królestwa Szarlemana” – pisał o tamtych czasach w wierszu „Koncza-Zaspa” Maksym Rylski. W połowie lat 30. XX wieku Szarleman brał udział w tworzeniu Prochorowskiego Zapowiednika Akademii Nauk Ukrainy.

Dąb w PN Hołosiwski Las w Kijowie – las uratował od wycięcia M. Szarleman. Fot. Krzesztof Wojciechowski

W 1932 r. we Wszechukraińskiej Akademii Nauk nasiliły się czystki ideologiczne. Do grupy ofiar trafił też Szarleman. Na jednym z posiedzeń frakcji partyjnej WUAN w rezolucji podkreślono „Pełny oportunizm i zgniły liberalizm w administrowaniu jawnie reakcyjnych, burżuazyjnych uczonych w Akademii, tak wielkopańskich, jak i ukraińskich narodowych faszystów, na przykład: Kaszczenko, Szarleman, Szmalgauzen, Belling i inni [...] Wróg klasowy szybko przejął te instytucje do walki z nami (np. Szarleman...)”. Podobne rezolucje „pachniały” już katowniami NKWD. Szarleman zmuszony był

pokajać się i przyznać do własnych „błędów”: „...raz jeszcze, zdaje się już 4 czy 5, potwierdzam, że w pełni przyznaję się do błędów w mojej broszurze »Chrońcie przyrodę ojczystą«, którą napisałem w 1917 roku, stanowczo osądzam te błędy i staram się je naprawić nie tylko słowami, ale i uczynkami” – mówił Szarleman w kwietniu 1932 roku na posiedzeniu frakcji partyjnej WUAN.

Późniejszy okres w życiu M. Szarlemana rodzi wiele plotek i domysłów. Rzecz w tym, że rodzina prof. Szarlemana w czasie II wojny światowej nie ewakuowała się, a on sam pracował w swoim zawodzie podczas okupacji niemieckiej. Tego wielu ludzi nie mogło (i nie chciało) wybaczyć uczonemu do końca jego dni. Jednak jeśli podejść do sprawy z czysto ludzkiego punktu widzenia, to trudno winić go za to, że pracował „za Niemców” w Instytucie Chorób i Szkodników Roślin, bo w ten sposób zabezpieczał byt swojej rodzinie. Prócz tego, o czym zaświadcza pracownica naukowa Instytutu Zoologii AN USSR E. Reszetnikowa, profesorowi Szarlemanowi dzięki temu, że cieszył się zaufaniem u okupantów, udało się uratować od śmierci nie tylko ją i technika wojennego A. Kelberina, ale i wielu uczonych żydowskiego pochodzenia. Wycofujący się z Kijowa Niemcy ewakuowali na zachód bogatą kolekcję zoologiczną AN USSR, wraz z nią 8 listopada 1943 r. do Poznania został przewieziony także Szarleman. Po pokonaniu III Rzeszy został on repatriowany do Kijowa w 1946 r.

Oczywiście Szarleman nie mógł nawet marzyć o żadnej poważnej działalności naukowej w systemie Akademii Nauk po tym wszystkim, co się stało. Z wielkim trudem autorowi ponad 300 prac naukowych z dziedziny zoologii, słynnemu uczonemu, profesorowi, który przeszedł przez katownie NKWD, udało się zdobyć pracę jako wykładowca w Kijowskim Instytucie Leśnym oraz w 1946 r. zostać inspektorem Głównego Urzędu Łowieckiego przy Radzie Ministrów USSR. W urzędzie tym był jedynym specjalistą i udało mu się coś zdziałać dla uporządkowania gospodarki łowieckiej w republice, wydać kilka plakatów o ochronie fauny, a w październiku 1950 r. przyczynić się do przekształcenia uroczyska Koncza-Zaspa w zakaznik łowiecki.

Na przełomie lat 40. i 50. zwolennicy pseudonaukowej teorii łysenkizmu rozpętali kampanię przeciw Szarlemanowi. Akademik [w ZSRR tytuł naukowy profesora, członka akademii nauk – przyp. tłumacza] Petro Własiuk publicznie nazwał go „zdrajcą Ojczyzny”. Zakazano powoływania się na prace Szarlemana w badaniach naukowych. W 1951 r. uczony został zwolniony z Głównego Urzędu Łowieckiego. Na domiar złego zamknięty został Kijowski Instytut Leśny, w którym Szarleman dorabiał. W tym okresie aresztowano wielu znajomych uczonego, którzy tak jak on nie ewakuowali się w czasie niemieckiej okupacji. Uczony oczekiwał, że zostanie aresztowany, jednak, na szczęście, tak się nie stało.

Na emeryturze uczony zajął się, jako zoolog, poważnymi badaniami unikalnego zabytku literatury staroruskiej „Słowo o pułku Igora”. Opublikował ponad 10 prac na ten temat, czym zyskał sobie uznanie specjalistów, na czele z akademikiem Dmitrijem Lichaczowem. Już po śmierci Szarlemana przysłał on telegram, w którym pisał „...prace Mikołaja Wasylewicza o »Słowie o pułku Igora« dzięki wspaniałej ostrej filologicznej i przyrodoznawczej dociekliwości, prostocie i zadziwiającym objaśnieniom oraz pogłębieniu poetyczności Słowa [...] mają ogromne znaczenie w obronie tego utworu przed oszczerstwami sceptyków”.

Nie bacząc na swój szacowny wiek Szarleman uczestniczył w pracach nowo utworzonego Ukraińskiego Towarzystwa Ochrony Przyrody (UOOP), redagował „Kalendarz Przyrody Ukrainy”, wybrany został członkiem honorowym Sekcji Zoologicznej UOOP. Jak i wcześniej, także wtedy publikował artykuły o ochronie przyrody w gazecie młodzieżowej „Stalinowskie pokolenie”, w której prowadził rubrykę „Notatnik przyrodnika”. Proponował, by na nowo ustanowić zapowiednik Koncza-Zaspa, protestował przeciw decyzji Rady Ministrów USSR o tępieniu lisów, domagał się ochrony starych drzew i miejsc historycznych w Kijowie, pracował z młodzieżą. Jako zoolog badał freski Sofii Kijowskiej oraz innych słowiańskich pomników architektury, przygotował, ale nie zdążył już wydać, jedną z najważniejszych swoich prac – „Przyroda i ludzie Rusi Kijowskiej” [po latach książka została

wydana przez Kijowskie Centrum Ekologiczno-Kulturalne, wersja elektroniczna do pobrania tutaj:
ecoethics.ru/upl/prirodailyudikievrus.pdf - przyp. tłumacza].

Mykoła Wasylowicz Szarleman zmarł w Kijowie 29 kwietnia 1970 r. w skrajnej nędzy.

Władimir Borejko

Władimir Borejko, Kijowskie Centrum Ekologiczno-Kulturalne

Tłumaczenie: Krzysztof Wojciechowski